

УДК 371. 13:378

МИХАЙЛО ШКІЛЬНИК ПРО ПРОБЛЕМНЕ ВИВЧЕННЯ ДІЄПРИКМЕТНИКА В ШКОЛІ

Володимир Пілецький

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79602, Львів, Україна,
тел.. (80 322) 239 47 17*

У статті проаналізовано ті основні проблемні ситуації, які Михайло Шкільник рекомендував створювати на уроках під час вивчення дієприкметника в школі.

Ключові слова: Михайло Шкільник, активний дієприкметник, пасивний дієприкметник, вивчення в школі, проблемна ситуація.

Якби мене запитали, чого я найбільше навчився в Михайла Шкільника, я б без вагань відповів одним словом: запитувати. На кожній лекції, по-педагогічному майстерно і по-людськи щиро, він учив нас розпитувати мовний світ про його таємниці. На все життя запам'ятав я часто повторюваний один із улюблених Шкільникових класичних педагогічних імперативів: якщо в голові учителя туманно, то в голові учня темно. У наших студентських головах учитель повсякчас розвіював туман незнання і невміння використовувати вже набуті знання. Особливо педагогічний хист М. Шкільника виявлявся в створенні проблемних ситуацій під час пояснення складних граматичних тем на уроках української мови в школі. До таких належить і вивчення дієприкметника, чіткі методичні поради щодо методики викладання якого в сьомому класі подано в класичній методичній монографії, присвяченій проблемному вивченню частин мови в школі [1, с.103 - 112].

Учитель крок за кроком запитує. І саме запитання створюють проблемні ситуації. Перше, про що педагог рекомендує запитати учнів, - це те, що є спільного між словами *жовтий* і *пожовклий* і до якої частини мови належить кожне. Якщо частиномовна належність лексеми *жовтий* в дітей не викликає сумнівів (це прикметник), то питання про частиномовний статус другої (*пожовклий*) вже створює проблемну ситуацію.. Адже за наявності спільного роду, числа і відмінка в обох слів і спільного запитання *який*, друге (*пожовклий*) водночас вказує не просто на ознаку предмета, а на таку ознаку, яка має стосунок до часу (*такий, що пожовкнув*). Так підводиться дітей до усвідомлення проміжної форми, що має властивості прикметника і дієслова і яку називаємо дієприкметником.

Пізніше учням запропоновано виявити ознаку в часі, яку приписуємо суб'єктові і об'єктові дії. Дуже важливим, на думку Михайла Шкільника, перед поясненням різниці між активними і пасивними дієприкметниками з'ясувати значення слів *активний* і *пасивний* і підібрати синоніми до кожного. По доборі синонімів (**активний** – *діяльний, енергійний, такий, що проявляє свою думку, дає різні пропозиції*; **пасивний** - *бездіяльний, байдужий до того, що діється навколо нього*)

учні самі переконуються, що ці слова мають протилежні значення, тобто вони антоніми.

Далі передбачено ряд завдань на розрізнення активних і пасивних дієприкметників. І тут на особливу увагу заслуговують вправи на мовні перетворення. У такому разі методист рекомендує від поданих у реченнях дієслів утворити дієприкметники, які б пояснювали відповідні іменники, і записати новоутворені словосполучення. В одній вправі подано такі речення: *поле, що синіє; пшениця, що досягає, комбайнер, що працює* (наслідки перетворень: *синіюче небо, досягаюча пшениця, працюючий комбайн*); в другій – *поле, що його засіяли; зерно, що його прочистили; трактор, що його відремонтували* (*засіяне поле, прочищене зерно, відремонтований трактор*). (У реченнях з об'єктом дії звертає на себе особливу увагу сполучний засіб *що його*: у 80-ті роки ХХ століття, коли опубліковано аналізовану методичну працю, у підрядних означальних цю класичну українську словосполуку всуціль замінювали займенником *який*). Школярі самі висновують, що активні дієприкметники вказують на ознаку предмета, який діє сам, а пасивні – на ознаку предмета за дією, що спрямована на нього.

Наступний крок, який за рекомендацією Михайла Шкільника роблять діти, - це виявлення структурних типів основ, до яких приєднуються суфікси активних дієприкметників теперішнього і минулого часу. І тут же створюється проблемна ситуація: від дієслів *відпочивати, чорніти, лежати, почорніти, змокнути* запропоновано утворити всі можливі дієприкметники активного стану теперішнього чи минулого часу. Так виробляється не тільки мовне чуття дитини, а й її граматична спостережливість. Бо цілком обґрунтованими є подальші запитання про те, чому від одних дієслів можна творити тільки активні дієприкметники теперішнього часу, а від інших – минулого. Семикласники самі здогадуються, що активні дієприкметники обох часів об'єднує те, що їх творимо від неперехідних дієслів, а роз'єднує те, що активні дієприкметники теперішнього часу творяться від дієслів недоконаного виду (бо дієслова теперішнього часу не мають форм доконаного виду), а дієприкметники минулого часу – переважно від спрефіксованих дієслів доконаного виду (тому *відпочиваючий, чорніючий, лежачий*, з одного боку, і *почорнілий, змоклий* – з другого). На виявлення видової і структурної різниці твірних слів для активних і пасивних дієприкметників теперішнього та минулого часу спрямована також пропозиція утворити активні дієприкметники від пар безпрефіксних і префіксальних неперехідних дієслів: *чорніти – почорніти, мокнути – змокнути, темніти – потемніти*. Крім того, таке завдання, хоч і без називання термінів, передбачає формування у школярів уміння розрізняти дієслівні основи теперішнього і минулого часу.

Незважаючи на повсякчасне пропагування активних дієприкметників теперішнього часу у 80-ті роки минулого століття, коли підготовлено до друку і опубліковано монографію про проблемний підхід до вивчення частин мови, Михайло Шкільник твердо стояв на позиціях обмеженого використання активних дієприкметників теперішнього часу в сучасній українській літературній мові: такі віддієслівні форми педагог рекомендував учням уживати тільки в препозиції до іменника, а не в постпозиції до нього, особливо в складі дієприкметникового звороту. Тому він учив дітей розрізняти конструкції *плуг, що оре землю/ орючий плуг* і словосполуки на зрієць *плуг, орючий землю*, наголошуючи, що в нашій мові активний дієприкметник, утворений від неперехідного дієслова або від перехідного, вжитого в значенні неперехідного, доречно вживати тільки в препозиції до іменника.

Конструкції ж з дієприкметником, що походить від перехідного дієслова і керує іменником у знахідному відмінку (*плуг, орючий землю*), перебувають, на думку вченого, поза межами літературної норми.

Узагальнення вивченого про творення обох форм активних дієприкметників підсумовано в таблиці, в якій чітко вказано на подібне і відмінне в творенні активних дієприкметників теперішнього і минулого часу: обидві форми творяться від неперехідних дієслів (а активні теперішнього часу ще й від перехідних, ужитих у неперехідному значенні), але твірними для перших є основи третьої особи множини теперішнього часу, для других - основи неозначеної форми спрефіксованих дієслів.

Черговим проблемним є питання про те, чи від усіх дієслів можна творити дієприкметники пасивного стану минулого часу. І знову вчений іде від прикладів. Він пропонує школярам визначити, чи перехідними є дієслова *виросувати, проростати, викопати, стояти, зв'язати*. Далі учні з'ясовують вид названих дієслів. Наступним кроком є творення від названих дієслів пасивних дієприкметників минулого часу. Врешті-решт школярі самостійно роблять такий висновок: пасивні дієприкметники минулого часу творяться тільки від перехідних дієслів недоконаного і доконаного виду. Тому пасивні дієприкметники від трьох названих перехідних дієслів утворити можемо (*виросувати – вирощуваний, викопати – викопаний, зв'язати – зв'язаний*), бо вони перехідні, а від дієслів *проростати* і *зв'язати* – ні, бо вони неперехідні.

Закріпити здобуті знання методист пропонує за допомогою ще одного завдання: утворити пасивні дієприкметники від дієслів *завершувати, нагороджувати, відбудовувати, описувати, нагріти, шити, виконати, обговорювати, кроїти, стиснути, привезти, прикрашувати, скосити, розчинити*. Така вправа, однак, не тільки переконує учнів у тісному зв'язку перехідності твірного дієслова і пасивного дієприкметника, а й перекидає місточок до наступної проблемної ситуації – вибору суфікса залежно від характеру твірної основи. Через це цілковито доречною видається ще одна підсумкова таблиця, проілюструвати яку прикладами доручено самим дітям: їм слід від кожного з трьох структурних типів твірних дієслівних основ утворити пасивні дієприкметники минулого часу. Першу групу твірних слів складають дієслова I дієвідміни, до основ яких додають суфікси **-н-**, **-т-**, другу – дієслова II дієвідміни та дієслова I дієвідміни, що перед **-ти** мають приголосний, і до їх основ додають суфікс **-ен-**, а третю групу становлять дієслова з односкладовим коренем та кінцевими голосним *і, у, а* або приголосним *р*, до основ яких додаємо суфікс **-т-**. Не забуває вчений і про звукові зміни в основі твірного дієслова, пропонуючи дітям визначити зміни, що внаслідок творення пасивних дієприкметників минулого часу відбуваються в основах твірних дієслів *колотити, пороти, горнути, сунути, тягнути, примусити, змусити*.

Останнім, врешті-решт, є проблемне запитання про те, чи бувають в сучасній українській мові пасивні дієприкметники теперішнього часу. На ряді прикладів педагог прагне схилити учнів до думки про те, що в значенні теперішнього часу інколи можуть використовуватися тільки ті пасивні дієприкметники минулого часу, які утворені від дієслів з основами з суфіксами **-ува-**, **-овува-** (*Вирощувана нами пшениця проростає добре*), хоч такі дієприкметники з суфіксом **-н-** переважно вживаються в значенні минулого часу (*Вирощуваний вченими-агрономами новий сорт пшениці вимагав багато дослідів*). (Обидва приклади М.Шкільника. - В.П.)

Логічним вислідом створюваних упродовж вивчення дієприкметника проблемних ситуацій є два види підсумкових вправ: твір-опис в художньому стилі

«Яблука допіли» з використанням дієприкметників, утворених від дієслів *почервоніти, жовтіти, дозріти, пригнути (до землі), виростити, зірвати, поскладати, зберегти*, і диктант, що по його написанні спочатку необхідно вказати, до якого стилю мови належать подані речення, а потім поставити спочатку питання до дієприкметників, далі від них - до слів, що пояснюють ці дієприкметники, і з'ясувати роль дієприкметників у реченнях.

1. Шкільник М. М. Проблемний підхід до вивчення частин мови. К.: Радянська школа, 1986. 136 с.

MYKHAILO SHKIL'NYK ABOUT PROBLEMATIC STUDYING OF THE PARTICIPLE AT SCHOOL

Volodymyr Pilets'kyi

*Ivan Franko National University of Lviv,
The Ukrainian-language department, 1/234,
Universytets'ka Str., 79602 Lviv, Ukraine,
phone.: (80 322)23947 17*

The article is devoted to the main problematic situations Mykhailo Shkil'nyk has suggested in studying of the participle at school .

Key words: Mykhailo Shkil'nyk, participle I, participle II, studying at school, problematic situation.

МИХАЙЛО ШКИЛЬНИК О ПРОБЛЕМНОМ ИЗУЧЕНИИ ПРИЧАСТИЯ В ШКОЛЕ

Владимир Пилецкий

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра украинского языка,
ул. Университетская, 1/234, 79001 Львов, Украина,
тел.: (80322)239 47 17*

В статье проанализированы те главные проблемные ситуации, которые Мыхайло Шкільник предлагал создавать на уроках при изучении причастия в школе.

Ключевые слова: Мыхайло Шкільник, действительное причастие, страдательное причастие, изучение в школе, проблемная ситуация.

Стаття надійшла до редколегії 2. 11. 2009
Прийнята до друку 20. 01. 2010